

УДК 17.026

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.29.20>

У ПОШУКАХ ДЖЕРЕЛ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

Катерина Рассудіна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра теоретичної і практичної філософії
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Уявлення про особову гідність є однією з основ сучасної цивілізації. Згідно з ним кожна людина має високу цінність, непригаманну іншим видам істот і речей. Виникає потреба у пошуку джерел гідності. Їхнє пояснення допоможе нам відповісти на питання про те, чи кожен представник людського роду має гідність однаковою мірою і чи не слугує поняття гідності підставою для дискримінації. Мета статті полягає у накресленні основних шляхів такого пошуку.

Прибічники персоналізму, спираючись, головню, на християнську традицію, обстоюють рівну гідність усіх людей незалежно від їхніх актуальних властивостей і внеску в розвиток суспільства. Гідність означає для них особовий статус і претензію на любов. Особовий статус забезпечується створенням за Божим Образом (наявність розуму і свободної волі), а також специфічною метою – індивідуальним пізнанням Бога.

У сучасному світі поширеним є ототожнення гідності з автономією (здатністю визначати власні цілі і віддавати накази самому собі, контролювати свої дії і відстоювати переконання). Поширеним є і уявлення про особливу роль самосвідомості. Такі погляди можуть бути як підставою для рівної гідності всіх людей, так і приводом для дискримінації за ознакою відсутності проявів цих властивостей.

Маргінальними в сучасному філософському дискурсі, але поширеними на побутовому рівні є ототожнення гідності з перевагою у житті задоволень (утилітаризму) або з ринковою ціною, внеском особи в розвиток суспільства. Згідно із соціобіологічною концепцією, наше уявлення про гідність впливає з інстинктивної поведінки – вирізнення членів своєї групи. Припускається, що поняття гідності є результатом домовленостей і може переглядатися відповідно до змін у світогляді.

Головна проблема, з якою стикається дослідник гідності, полягає у тому, що вказівки на ті чи інші її джерела можуть призводити до дискримінації. Імовірним виходом є вирізнення кількох типів гідності, відповідно до розмаїтих поглядів на її походження.

Ключові слова: гідність, особа, автономія, рівність, дискримінація.

Нам, людям ХХІ ст., здається чимсь очевидним, що кожен із нас має специфічну високу цінність, яку ми називаємо гідністю. Другим самозрозумілим фактом ми часто вважаємо рівність усіх людей в аспекті гідності. Ця впевненість лежить в основі сучасних правових систем, формування громадянського суспільства тощо. А однак більш прискіпливий погляд демонструє необхідність пошуку тих властивостей, специфічних людських феноменів, завдяки яким ми набуваємо гідність, не притаманну іншим видам живих істот. Аналіз цих феноменів, своєю чергою, може наштотхнути нас на думку про те, що не кожен з нас, людей, має гідність, а як наслідок – до дискримінації. Або ж ми можемо піти іншим шляхом і шукати такі джерела гідності, які б забезпечили рівність між собою всіх людей незалежно від расових, статевих, вікових, психологічних та інтелектуальних відмінностей.

Отже, мета цієї статті полягає у накресленні деяких орієнтирів для пошуку джерел людської гідності. Для цього ми проаналізуємо відповіді, які пропонують представники

кількох філософських течій – від персоналізму до утилітаризму. Підсумком наших міркувань має стати розуміння таких явищ, як притаманне сучасній людині прагнення захищати гідність (не лише свою, але й інших людей, насамперед слабких і знедолених), а також тенденція відмовляти у гідності певним категоріям людей.

Першою концепцією гідності, на яку ми звернемо увагу, є персоналістична. Її пропонують, головню, сучасні християнські мислителі, спираючись на багатовікову традицію та обстоюючи рівну гідність усіх людей, включно з ще ненародженими дітьми й психічно хворими. При цьому вони оперують тезою *persona est affirmanda propter se ipsam* (особі належить ствердження / тож саме любові / заради неї самої). Гідність у такому разі асоціюється із претензією на любов, на те, що любов буде еталоном стосунків між людьми і основою для суджень про їхню моральність. На практиці, за словами польського біоетика Т. Бесагі, «гідність особи прямо виявляється в міжособових відносинах, у яких інший є для нас кимсь, а не чимсь» [2, с. 25] (пор. категоричний імператив І. Канта). Гідність, таким чином, має вказувати на особовий статус, що є способом мислення, прийнятним для більшості сучасних філософів, незалежно від їхніх поглядів та методологій. Відмінністю буде лише різне схоплення особовості, що можна простежити, зокрема, і в нашому подальшому аналізі чинників людської гідності.

Подібним чином висловлюється про гідність колега Т. Бесагі з Папського університету Йоана Павла II в Кракові Г. Голуб, пропонуючи прийняти гідність як «особливу цінність людини та її особливе положення в наявному світі» [6, с. 302]. Таке розуміння у філософів-персоналістів з'являється не випадково, а коріниться в уявленнях про людську особу і її гідність, які ми знаходимо в творах Томи Аквінського. Детальний аналіз томістичного бачення гідності надає М. Пеховяк. Вихідною точкою стає отождолення особового статусу з досконалим способом існування, тобто із самоіснуванням у розумній природі, що випливає із гідності [15, I, q. 29, a. 3, ad. 2]. Також Тома пов'язує гідність з природною свободою або існуванням для себе, для реалізації власної мети, що можна порівняти із буттям метою самою по собі. Таким чином, згідно з Томою, це не гідність є властивістю особи, а особовий статус отримує той, хто її має, тобто індивідуальна субстанція, яка характеризується розумом і свободою [10, с. 44–46].

Для кращого розуміння гідності Аквінатом варто звернутися до його твору *Сума проти язичників* (книга III, розділи 111–113). Не використовуючи прямо термін «гідність», Тома звертає увагу на ті фактори, які надають особі особливого статусу з-поміж інших створінь. По-перше, це певний спосіб прямування до специфічної людської мети, якою є пізнання Бога і любов до нього (телеологічний підхід до визначення природи), велич якої також становить причину гідності, бо, зрештою, спроможність до такого пізнання і такої любові зумовлені створенням за Божим образом. Відповідно, знову ж таки ідеться про наявність у людини розуму й інтелекту (обидва є здатностями до дискурсивного мислення), які являють собою умову для найбільшої досконалості, свободи [14, III, 113, 2872]. Наявність інтелекту потрібна для схоплення загального поняття блага, завдяки якому людина здатна судити про благість тих чи інших об'єктів, а отже, робити вибір. Останню Аквінат визначає як владу особи над власними діями, про наявність якої він судить, виходячи з буденного досвіду. Свобода є протилежністю неволі (аристотелівський мотив), а також здатністю реалізувати самостійно висунуті цілі і вибирати між можливостями дії. М. Пеховяк звертає увагу на те, що Тома Аквінський (як раніше Платон і Аристотель) під такими цілями має на увазі сприяння благау інших або ж спільному благау, а не егоїзм. Крім того, основною метою кожної людини як представника виду залишається поєднання з Богом у пізнанні й любові, натомість самостійним є вибір благ [11, с. 226–227]. Згадана здатність передбачає

індивідуальність, адже цілі, детерміновані видом, не були б самостійними. Таким чином, в основу гідності Тома Аквінського кладе свободу, а в основу свободи – індивідуальність особової субстанції.

Усі чинники людської гідності, про які йтиметься далі, так чи інакше виявляють зв'язок із цим томістичним уявленням. Спосіб мислення Томи дає М. Пеховяку привід стверджувати, що «ідея гідності як буття метою самою по собі і пов'язаний із нею постулат неінструментального трактування людини не є досягненням новочасної філософії, і це не Імануїл Кант, як багато хто вважає, є батьком концепції так зрозумілої гідності» [11, с. 234].

Різні варіанти відповіді на запитання про джерела людської гідності перераховує американський біоетик Е.Д. Пелегріно. З-поміж них редукування гідності до ступеня біологічної складності (в такому разі її мають усі представники виду *homo sapiens*, а також інші тварини, наділені певними властивостями, будь то свідомість, здатність відчувати біль чи прямоходіння), до якості, яку люди приписують виключно представникам свого виду, до специфічного Божого дару чи продукту еволюції. Зрештою, Е.Д. Пелегріно погоджується із тим, що всі названі погляди нині заступило ототожнення гідності з автономією [12, с. 514].

Саме це мала на увазі Р. Меклін, проголошуючи гідність зайвим поняттям. Принаймні у контексті біоетики, на думку дослідниці, значення гідності впливає із таких принципів, як добровільність, інформована згода, захист конфіденційності, уникнення дискримінації, які виражають ніщо інше, як аспекти автономії. Повагою до гідності, на її думку, ми називаємо визнання цінності індивідуального вибору й індивідуальної точки зору. Відповідно, не можна говорити про гідність померлого або неповагу до дитини «з пробірки». «Заклики до гідності, – резюмує Р. Меклін, – це або порожні перекази, або не більше ніж гасла» [9, с. 1420].

В описуваному розумінні гідність є здатністю не тільки визначати власні цілі, але давати собі накази (підхід І. Канта), контролювати власні дії (підхід Р. Декарта), протиставляти іншим власні погляди і мати права (підхід Дж. Лока), а отже, будувати і реалізувати плани на майбутнє. Обсяг гідності конкретного індивіда прирівнюється до його здатності контролювати ситуацію свого довкілля та оточення, а головне, своєї свідомості і свого тіла, аж до того, щоби їх трансформувати. Ці погляди прямо пов'язані із ототожненням людської особи з її душею (*mind*), здатною на такий контроль завдяки відсутності детермінізму матеріального тіла, а тому і з конкретним набором живого досвіду. Так, на думку еволюціоніста і когнітивіста Д.К. Денета, людина відділяється від світу тварин, не підлягає імперативам генів саме завдяки розумній душі (*mind*), яка, проте, розуміється як природна, тобто генетично зумовлена [4, с. 365, 370]. Відкидається і телеологічний підхід, притаманний античним і середньовічним філософам. Відсутність остаточної мети перетворює людину на автомат із вибору найближчих цілей, які полягають у задоволенні природних і штучних потреб. Свобідна від матерії душа виявляється прив'язаною до чуттєвості.

Як зауважує П.О. Лолер, у сучасному пересічному розумінні «автономія має тенденцію перетворюватися просто на самовизначення» [8, с. 244], визначення не тільки наших цілей і дій, але й нашого оцінювання власного життя, його гідності. Така автономія наближається за значенням до унікальності і вимагає поваги до кожного індивідуального вибору, яким би він не був.

Другим специфічним людським феноменом, який, на думку багатьох наших сучасників, становить причину гідності, є самосвідомість. Подібні твердження можна знайти і в давньогрецькій філософії (передовсім, в особі Платона), яка наголошувала на покликанні вдосконалювати свій розум шляхом, наприклад, споглядання ідей, а свою поведінку – завдяки контролю розуму. В часи Модерну на походження гідності із самосвідомості вка-

зував Дж. Лок. На відміну від інших живих істот, які діють несвідомо і на користь виду, людина має самосвідомість, завдяки якій відділяється не тільки від природного довкілля, але і від ширшого та ближчого соціуму. Самосвідомість виявляється тут як мислення про себе, зусилля залишатися собою й надалі [8, с. 233–234]. Можна згадати і знамените порівняння Б. Паскаля, де людина уподібнюється до тростинки, що мислить. Вона має знання і про перевагу над нею Всесвіту, і про власну смертність, саме в цьому полягає її велич. «Отже, – резюмує Б. Паскаль, – вся наша гідність полягає в мисленні» [1, с. 80].

Отже, самосвідомість, автономія, унікальність людини вирізняють її зі світу природи і надають їй статусу морального суб'єкта. Є, щоправда, релігійно забарвлений погляд, згідно з яким підставою для морального статусу є не певний набір навіть сутнісних атрибутів, а сама душа (*soul*) як таємниче суще. Цей погляд властивий деяким прибічникам концепції святості життя і служить їм за вихідну точку для обстоювання рівності життів, незалежно від їх характеристик [7, с. 62]. Це спостереження може служити обґрунтуванням для виведення гідності із приналежності до виду *homo sapiens*, а, відповідно, і для ствердження рівної гідності всіх людей незалежно від виявлення їхніх специфічних здатностей. Негідність у такому разі можна тлумачити як невідповідність дій чи поведінки окремого індивіда діям і поведінці, притаманним виду, тобто людяним, а людяність – як здатність розпізнавати в інших людях представника власного виду.

Слід придивитися і до інших людських властивостей, у яких може корінитися гідність. Д.П. Салмесі окреслив найпоширеніші з них, вважаючи такими кількість задоволень, ціну, діяльне вираження свободи і суб'єктивність [13, с. 479–482]. Діяльне вираження свободи близьке за значенням до вже детально згаданої автономії. Ідеться про погляд, згідно з яким гідність приписується істотам, здатним виразити у діях свій раціональний вибір, що передбачає спроможність робити вибір і контролювати себе, а також, очевидно, контактувати за допомогою мови чи інших засобів, які можна до неї прирівняти. Із таким визначенням гідності, яке не поширюється на багатьох людей, починаючи від немовлят і закінчуючи ув'язненими, напевно, погодилася би Р. Меклін.

Суб'єктивність у тому значенні, яке надає їй Д.П. Салмесі, означає здатність (і претензію) осіб на власний вибір і розсуд вибирати самооцінку і вимагати відповідного трактування себе. Із цього випливає принципова непізнаність гідності інших осіб, а також плюралізм думок з приводу походження гідності (гідність – це завжди гідність для мене).

Третій погляд на гідність – як залежну від балансу задоволення й болю – прямо асоціюється з утилітаризмом, або ж гедонізмом. Д.П. Салмесі відкидає його з огляду на те, що, як підказує наш досвід, гідність (у її моральному вимірі) часто супроводжується негідними умовами життя (у фізичному вимірі) [13, с. 479–480]. Нам, однак, більш вагомим здається заперечення, яке полягає у тому, що претензія на забезпечення гідних умов базується на більш глибокому джерелі морального статусу людини. Нам не дозволено завдавати один одному шкоду і ми зобов'язані сприяти щастю один одному вже тому, що наділені гідністю, а не навпаки, вважаємо гідними лише щасливих.

Як четверте імовірне джерело людської гідності Д.П. Салмесі називає ринкову ціну. Інакше кажучи, пропонується виводити рівень гідності кожного індивіда відповідно до його внеску в добробут суспільства, або ж відповідно до успіхів, яких він досягає у своїй професійній діяльності. Такий погляд на гідність корелює із винагородженням членів бізнес-корпорацій. Ототожнення гідності із корисністю для спільноти, або ж держави, можемо помітити в Т. Гобса.

Раніше ми згадували про відповіді на запитання про походження людської гідності, які перераховує Е.Д. Пелегріно. Слід звернути увагу на дві із них, які вказують на біоло-

гічну складність людини, зокрема її мозку, і розміщення людини на вершині еволюційного ланцюга. Обидві відповіді дотичні до соціобіологічного розуміння гідності, який пропонує П.С. Черчленд. На її думку, уявлення про гідність впливає із нашої інстинктивної схильності поважати інших членів власної групи (що узгоджується з іншою схильністю: відрізняти своїх від чужих). Стандарти поведінки щодо представників власної групи інтерналізуються і абсолютизуються, тож уявлення про своїх поширюється з найближчої рідні на все людство [3, с. 102–105]. Таким чином, загальна ідея гідності зводиться до продукту розвитку мозку й адаптивної поведінки.

Зрештою, слід врахувати і думку, згідно з якою наші уявлення про притаманну людині особливу гідність є всього лише результатом домовленості або компромісу. Таку позицію обстоює, зокрема, згадувана П.С. Черчленд. Наголошуючи на біологічному і соціальному походженні ідеї гідності, ця дослідниця доходить висновку, що сучасні біоетики мають взяти до уваги наукові досягнення і зміни в трактуванні моралі, які відбулися в останні десятиліття, а тоді домовитися про нове тлумачення гідності. Передбачається, що це останнє не суперечитиме ані прогресу, ані нашому прагненню щастя, а також врятує нас від заборон, що стоять на заваді нашого процвітання. Отже, П.С. Черчленд доходить висновку, що «ми маємо набагато більше боятися морального догматизму, який погрожує своєю непохитною упевненістю в тому, чого нібито хоче і планує щодо нашої гідності Бог, ніж холоднокровно толерантної особи, яка дослухатиметься до інших і працюватиме над мирним компромісом, що сприятиме людському процвітання» [3, с. 118].

Утім, оптимізм П.С. Черчленд розділяють далеко не всі. Так, її колега А. Гомес-Лобо, професор Університету Джорджтауна, висловлює занепокоєння з приводу того, хто саме міг би досягати таких домовленостей. Чи не буде це більшість, яка часто стає знаряддям вливових кіл, або нечистоплотні політики [5, с. 96]? Слід додати, що навіть бачення пересічної, якщо можна так сказати, «нормальної» людини може виявитися небезпечним там, де приймається рішення щодо трактування гідності не подібних до неї істот, як-то немовлята чи хворі на деменцію. Звісно, якщо всі наші моральні системи являють собою результати компромісів, то етичні і біоетичні концепти також неминуче зазнаватимуть тенденційних змін. Отже, постає питання про загальне походження моралі, яке, однак, не є релевантним цьому дослідженню.

Наведений перелік поглядів на джерела гідності не претендує на повноту, однак демонструє деякі тенденції. Подеколи (у разі наголошування на специфічному способі існування, притаманному людині, або на приналежності до спільного виду *homo sapiens*) ми можемо помітити спробу обґрунтування рівної гідності всіх людей незалежно від того, як вони виявляють свою людськість і свою гідність. Зазвичай ідеться про те, що саме активне виявлення і використання таких фундаментальних властивостей, як автономія, проєктує гідність на самого суб'єкта. Проблему можна переінакшити, запитавши про те, чи поважаємо ми ближніх з тієї причини, що вони мають якісь власні інтереси, чи, навпаки, ми сприяємо їхнім інтересам тому, що поважаємо їхню гідність [13, с. 484]. У такому разі стають незрозумілими загальноприйняті (зокрема, і в результаті домовленостей) у сучасному світі ідеї, як-то рівність усіх людей у їхніх фундаментальних правах тощо. Видається, що причини настільки різного тлумачення джерел гідності слід шукати, посилаючись на гіпотезу, згідно з якою є кілька різновидів гідності і кожній людині властиві вони всі.

Список використаної літератури

1. Паскаль Б. Думки : монографія / пер. А. Перепада, О. Хома. Київ : Дух і Літера, 2009. 704 с.

2. Biesaga T. Uzasadnienia norm moralnych w bioetyce. *Medycyna praktyczna*. 2004. No. 6. С. 23–26.
3. Churchland P.S. Human Dignity from a Neurophilosophical Perspective. *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* : monograph / A. Schulman (ed.) at al. Washington, D.C., 2008. Pp. 99–118.
4. Dennett D.C., Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life : monograph. New York, 1995. 522 p.
5. Gómez-Lobo A. Commentary on Dennett. *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* : monograph / A. Schulman (ed.) at al. Washington, D.C., 2008. Pp. 95–98.
6. Hołub G., Godność człowieka a biotechnologia. *Ku rozumieniu godności człowieka* : monograph / G. Hołub, P. Duchliński (eds.) Kraków : Wydawnictwo Naukowe PAT, 2008. S. 299–321.
7. Kraynak R.P. Human Dignity and the Mystery of the Human Soul. *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* : monograph / A. Schulman (ed.) at al. Washington, D.C., 2008. Pp. 61– 82.
8. Lawler P.A., Modern and American Dignity. *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* : monograph / A. Schulman (ed.) at al. Washington, D.C., 2008. Pp. 229–252.
9. Macklin R. Dignity is a useless concept. *British Medical Journal*. 2003. No. 327 (7429). Pp. 1419–1420.
10. Piechowiak M., Klasyczna koncepcja osoby jako podstawa pojmowania praw człowieka. Wokół św. Tomasza z Akwinu i Immanuela Kanta propozycji ugruntowania godności człowieka. *Prawo naturalne. Natura prawa* : monograph / P. Dardziński, F. Longchamps de Bérier, K. Szczucki (eds.) Warszawa 2011. С. 35-46.
11. Piechowiak M., Tomasza z Akwinu koncepcja godności osoby ludzkiej jako podstawy prawa. Komentarz do rozdziałów 111–113 księgi III Tomasza z Akwinu Summa contra gentiles. *Poznańskie studia teologiczne*. 2003. T. 14. S. 219–242.
12. Pellegrino E.D. The Lived Experience of Human Dignity. *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* : monograph / A. Schulman (ed.) at al. Washington, D.C., 2008. Pp. 513–537.
13. Sulmasy D.P. Dignity and Bioethics: History, Theory, and Selected Applications. *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* : monograph / A. Schulman (ed.) at al. Washington, D.C., 2008. Pp. 469–501.
14. Thoma de Aquiano. Summa contra gentiles. *Corpus Thomisticum* : збірник праць. URL: <https://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>.
15. Thoma de Aquino. Summa theologiae. *Corpus Thomisticum* : збірник праць. URL: <https://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>.

IN SEARCH OF SOURCES OF HUMAN DIGNITY

Kateryna Rassudina

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Theoretical and Practical Philosophy
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The idea of personal dignity is one of the foundations of modern civilization. According to it, a person has a high value, uncharacteristic of other kinds of beings and things. So, we need to find sources of dignity. Explanation of them will help us answer two questions: whether every member of the human race

has the same degree of dignity and can the notion of dignity be a basis for discrimination? The author of this article is going to outline the main ways of such a search.

Proponents of personalism, relying mainly on the Christian tradition, uphold the equal dignity of all people, regardless of their actual characteristics and contribution to the development of society. Dignity means for them personal status and a claim to love. Personal status is provided by creation in the Image of God (reason and free will), as well as a specific goal, individual knowledge of God.

In the contemporary world, it is common to equate dignity with autonomy (the ability to set one's own goals and give orders to oneself, to control one's actions, and to defend one's beliefs). The idea of the special role of self-awareness is also widespread. Such views can be both a basis for equal dignity of all people, and a reason for discrimination on the grounds of lack of manifestations of these attributes.

Marginal in modern philosophical discourse, but not in common parlance is the identification of dignity with the overweight in life of pleasures (utilitarianism), or with the market price, the contribution of the individual to the development of society. According to the sociobiological concept, our idea of dignity follows from instinctive behavior, which is the preference to members of one's own group. It is assumed that the concept of dignity is the result of agreements and can be revised in accordance with changes in worldview.

Suppose that indications of certain sources can lead to discrimination is the main problem facing the researcher of dignity. We can solve it by distinguishing several types of dignity, according to different views on its origin.

Key words: person, autonomy, equality, discrimination.